

народа), а „народность”, понимаемая в категориях культуры как личность народа, определяется лишь цивилизованными слоями общества.

3. *Народ* отождествляется с простым народом, с крестьянством (в отличие от потерявших национальный облик дворянства и интеллигенции), а „народность” постигается как личность народа, которую прежде всего выражает крестьянство.

4. Термином *народ* (или *нация*) определяются все слои и общественные классы, которые на данной географической территории образуют единую культуру, пользуются единым языком и исповедуют единую религию. „Народность” становится категорией, обозначающей характерные черты, личность данного народа, воспринимаемого как единое целое.

Кроме официальной мысли (напр. → С. Уваров), „огосударствление” народа было свойственно последователям „юридического” просвещенческого мировоззрения и русским гегельянцам (в историософии Гегеля государство является основной категорией). Отход от идеи народа-государства в направлении народа-культуры характеризовал русских романтиков (влияние Шеллинга). Позже народ-культура и народ-государство были объединены → панславизмом, → евразийством и советской идеологией.

A. L. (Z. P.)

2. *Narod* utożsamia się ze szlachtą (→ дворянство), w odróżnieniu od „narodu prostego” – ludu (→ простой народ), a „narodowość” pojmuje się kulturowo jako osobowość narodu, którą określają jednak tylko warstwy cywilizowane.

3. *Narod* utożsamia się z ludem, z chłopstwem (w odróżnieniu od „wynarodowionej” szlachty lub inteligencji), a „narodowość” pojmuje się jako osobowość narodu, którą wyraża przede wszystkim chłopstwo.

4. Terminem *narod* (lub *nacyja*) określa się wszystkie warstwy i klasy społeczne, które na danym obszarze geograficznym tworzą jedną kulturę, posługują się jednym językiem i wyznają jedną religię. Narodowość staje się kategorią oznaczającą cechy charakterystyczne, osobowość danego narodu jako całości.

Poza myślą oficjalną (np. S. Uwarow; → С. Уваров) „upaństwowienie” narodu charakteryzowało tych myślicieli rosyjskich, którzy wyznawali „prawniczy” światopogląd oświeceniowy, a następnie rosyjskich heglistów (w historiozofii Hegla państwo było kategorią naczelną). Odejście od idei narodu-państwa w kierunku narodu-kultury cechowało rosyjskich romantyków (wpływ Schellinga). Później naród-kulturę i naród-państwo połączył panslawizm (→ панславизм), euroazjatyzm (→ евразийство) i ideologia sowiecka.

A. L.

Народность

Одна из мифологем русской и советской историософии и эстетической мысли. Впервые, насколько известно, понятие „народность” прозвучало в русской истории в письме из Варшавы П. Вяземского к А. Тургеневу (1819). С тех пор оно надолго стало основой

Narodnost'

Podstawowa i zarazem najmniej konkretna kategoria myśli rosyjskiej. W 1833 r. minister oświaty S. Uwarow (→ С. Уваров) uznał ją za jeden z wyznaczników światopoglądu rosyjskiego i wpisał w „trójjedyną” formułę: „prawosławie, samodzierżawie, narodowość” (→ право-

литературных и идеологических прений. В 1832 г. → **С. Уваров** признал народность одной из основополагающих категорий мысли и „разместил” ее в известной формуле → **православие, → самодержавие, народность**. Народность как эстетическая и идеологическая категория вошла также в формулу соцреализма: → **идейность, → партийность, народность** (→ **народ; народность официальная**).

В первой половине XIX в. народность чаще всего воспринималась как синоним национальности. В тот же период в Польше уже широко употреблялось понятие *narodowość*, под которым подразумевались или личность народа-государства (в духе Просвещения), или личность народа-культуры (в духе романтизма). Русский термин „народность”, кроме этого, мог обозначать также личность → **простого народа** и отождествляться с простонародностью. Такое отождествление в первой половине XIX в. было однако явлением редким. Распространение получило оно у → **славянофилов**, для которых лишь простой народ был выразителем русской народности; русская же → **интеллигенция**, воспитывавшаяся после реформ → **Петра I** по западным образцам, оторвалась от русских корней. Славянофилы, отождествляя народность с простонародностью, не думали, разумеется, о простом народе как об общественном классе. Простой народ был для них русский, в отличие от нерусской интеллигенции, и поэтому только он был для них народом. → **К. Аксаков** писал: „простой народ, точно, есть просто народ, или народ собственно”. Таким образом, даже у славянофилов народность воспринималась как национальность.

Гораздо проще подходили к этому другие мыслители. → **В. Белинский** в 1846 г. писал: „Что личность в отношении к идее человека, то народность в

славие, → **самодержавие, народность**). Jako kategoria estetyczno-ideologiczna znalazła też miejsce w „trójjednej” formule socrealizmu: „ideowość, partyjność, narodowość” (→ **идейность, → партийность, народность**). Z reguły określa „osobowość narodu” (rosyjskiego, sowieckiego); jest archetypem nacjonalizmu rosyjskiego i sowieckiego (→ **народ; народность официальная**).

Termin *narodnost'* odnajdujemy po raz pierwszy w liście P. Wiaziemskiego z Warszawy (1819) do A. Turgieniewa. W Polsce w owym czasie termin *narodowość* był już rozpowszechniony i oznaczał albo osobowość narodu-państwa (w duchu Oświecenia), albo osobowość narodu-kultury (w duchu romantyzmu). Jego rosyjski odpowiednik mógł określać także osobowość „narodu prostego” (ludu; → **простой народ**) i być utożsamiany z pojęciem *prostonarodnost'*. W pierwszej połowie XIX w. było to zjawisko rzadkie i wiązało się z uznaniem przez słowianofilów (→ **славянофилы**) rosyjskiego ludu (chłopstwa) za najpełniejszego wyraziciela „ducha rosyjskiego”, w odróżnieniu od „nierosyjskiej”, zeuropeizowanej przez Piotra I (→ **Петр I**), „oderwanej od gleby” inteligencji (→ **интеллигенция**), która, utraciwszy rodzimą narodowość, nie mogła wyrażać i określać tego, co rosyjskie. Dla słowianofilów inteligencja rosyjska przestała być rosyjskim narodem, pozostał nim tylko lud. K. Aksakow (→ **К. Аксаков**) postawił nawet znak równości pomiędzy pojęciami *narod* i *prostoj narod*: „prosty naród [lud] jest po prostu narodem lub narodem właściwym”, gdyż „jest podstawą całej budowlu społecznej kraju”.

Wśród okcydentalistów najbardziej zdecydowanym propagatorem idei narodowości był W. Bieliński (→ **В. Белинский**). W 1846 r. pisał: „Tym, czym jest osobowość w stosunku do idei człowieka, narodowość jest w stosunku do idei ludzkości. Innymi słowy: narodowości tworzą osobowości ludzkości. Bez narodów ludz-

отношении к идее человечества. Другими словами: народности суть личности человечества. Без национальностей человечество было бы мертвым логическим абстрактом” Народность и национальность понимаются здесь как синонимы. Об этом свидетельствует также и определение → **В. Даля**, который в своем словаре объяснял народность как совокупность свойств и быта, отличающих один народ от другого, а национальность — как народность.

Против смешивания народности с простонародностью выступали в 60 гг. XIX в. **А. Милюков**, → **Ф. Достоевский**, → **А. Григорьев** и другие мыслители почвеннического лагеря. Защищая народность Пушкина, Милюков убеждал, что „народность поэта вовсе не состоит в его популярности в среде народной массы”. В то же время Достоевский спрашивал: „Почему, с какой стати народность может принадлежать только одной простонародности? Разве с развитием народа исчезает его народность? Разве мы, образованные, уж не русский народ?” А в конце века → **Н. Страхов** утверждал, что „начало народности имеет силу, главным образом, как поправка или дополнение идеи государства”, что „наилучший порядок тот, когда пределы государства совпадают с пределами отдельного народа”, подразумевая здесь, что Российская Империя „совпадает” с пределами русского народа.

Во второй половине XIX в. ссылки на народность все чаще рассматривались как признак отсталости, так как о ней говорили прежде всего мыслители великодержавного толка. В романтизме борьба за народность воспринималась как борьба за самобытную культуру и элемент националистический редко выдвигался на первый план. По-другому решался этот вопрос в период, когда позитивизм отодвинул проблему народности на задний план.

коść byłaby martwą i oderwaną spekulacją umysłową”.

Мысль росyjska pierwszej połowy XIX w. nie rozstrzygnęła problemu narodowości. Co prawda w słowniku **W. Dala** (1863–1866; → **В. Даль**) pojawiło się już hasło *narodnost'* (tłumaczone jako „całości kształt cech i bytu odróżniających jeden naród od drugiego”) obok haseł *nacyonalnost'* (potraktowanego jako synonim terminu *narodnost'*!) i *prostonarodnost'* (ludowość), jednak ich objaśnienia nie oddawały skomplikowanej sytuacji w stosowaniu tych pojęć w publicystyce i krytyce rosyjskiej.

Przeciwno tendencji do utożsamiania pojęć *narodnost'* i *prostonarodnost'* w latach 60. XIX w. występował **А. Милюков**, **F. Достоевский** (→ **Ф. Достоевский**), **А. Григорьев** (→ **А. Григорьев**) i inni rusofilizujący myśliciele. Broniąc „narodowości” **А. Пушкина Милюков** dowodził, że *narodnost'* poety nie polega na jego popularności wśród mas ludowych. **F. Достоевский** pytał: „Dlaczego *narodnost'* ma być domeną narodu prostego (*prostonarodnosti*)? Czyż wraz z rozwojem narodu zanika jego *narodnost'*? Czyż my wykształceni nie jesteśmy już narodem rosyjskim?” Natomiast w końcu wieku **М. Страхов** (→ **Н. Страхов**) przekonywał, że *narodnost'* uzyskuje siłę przede wszystkim jako uzupełnienie idei państwa, a „najlepszym układem jest taki, w którym granice państwa odpowiadają granicom danego narodu”, uważając oczywiście, iż Imperium Rosyjskie „odpowiada” granicom narodu rosyjskiego.

W drugiej połowie XIX w. powoływanie się na *narodnost'* coraz częściej uznawane było za wyraz wstecznictwa, ponieważ do kategorii tej odwoływali się przede wszystkim obrońcy wielkomocarstwowości. W romantyzmie walka o *narodnost'* odbierana była jako walka o niezależną, samoistną kulturę i element nacjonalistyczny rzadko był uwypuklany. Inaczej problem ten wyglądał w czasie, gdy pozytywizm zachodni odsunął kwes-

Народность постепенно стала приобретать обличье национализма и шовинизма.

Историософия и эстетика советского периода меняли свое отношение к народности несколько раз. На первых порах они пытались от нее отказаться как от противоречащей категории классовости. Здесь можно указать на три оппозиционных ей элемента: 1) традицию демократов, отбрасывающих народность как отвlecенную „фразу”; 2) декларации черносотенных партий типа Православного братства в борьбе за веру православную и русскую народность, компрометировавших это понятие; 3) марксистскую теорию о классе как о главной движущей силе человеческой деятельности, ориентировавшуюся на вытеснение народности классовостью, вызванное буквальным восприятием слов из *Коммунистического манифеста* об отсутствии у пролетариата родины.

Реабилитация народности наступила во времена сталинского „средневековья”. В 1934 г. XVII Съезд ВКП(б) объявил, что борьба классов в советском государстве окончена. В сталинской конституции (1936) место пролетариата (ведущего класса) в дефиниции стратификации общества занял бесклассовый → **советский народ**. Вместо классового врага появился → **враг народа**, а место категории классовости все чаще стала занимать категория народности.

Введение этой категории в советскую эстетику давало возможность вернуть читателю многих дворянских писателей и поэтов, обнаружить ее истоки в русской традиции, поставить Пушкина и Достоевского рядом с Фадеевым и Гладковым. В конце 30 гг. народность вместе с идейностью и партийностью превращается в основные параметры соцреализма. С этого момента всякие попытки изъятия народности из советской эстетики и иде-

tie narodu i narodowości na plan dalszy. W posiadającej niezależny byt państwowy Rosji *narodnost'* coraz częściej zaczęła zyskiwać nacjonalistyczną i szowinistyczną konotację.

Myśl radziecka w początkowym okresie starała się wykluczyć pojęcie *narodnost'* z wszelkich rozważań. Decydowały o tym przynajmniej trzy istotne względy: 1) tradycja demokratyczna, odrzucająca *narodnost'* jako relikw wsteczniactwa postromantycznego; 2) kompromitacja tej kategorii w programach partii czarnosecińców typu: *Prawosławnoje bratstwo w bor'be za wieru prawosławnuju i russkiju narodnost'*; 3) marksistowska tendencja do traktowania klasy jako naczelnej kategorii socjologicznej, nadrzędnej w stosunku do narodu (dosłowne rozumienie słów z *Manifestu komunistycznego*: „Robotnicy nie mają ojczyzny”).

Rehabilitacja kategorii *narodnost'* związana była ściśle z rozkwitem światopoglądu określanego jako socjalizm koczowniczy. W 1934 r. XVII zjazd WKP(b) zdecydował, że walka klas w państwie radzieckim została zakończona. Konsekwencją tego stanowiska była stalinowska konstytucja (1936), w której miejsce proletariatu jako klasy produkującej zajął bezklasowy naród radziecki (→ **советский народ**). W ślad za tym w ideologii miejsce „wroga klasowego” zajął „wróg narodu” (→ **враг народа**), zaś w estetyce miejsce klasowości – *narodnost'*.

Przywrócenie tej kategorii estetyce pozwalało na rehabilitację przedrewolucyjnych twórców pochodzenia szlacheckiego, na poszukiwanie korzeni kultury radzieckiej w tradycji klasycznej literatury rosyjskiej. W końcu lat 30. *narodnost'* wraz z ideowością i partyjnością stała się podstawą socrealizmu. Od tego czasu wszelkie próby usunięcia jej z estetyki traktowane były jako zamach na całą ideologię radziecką.

Ze względu na wielość i niejasność sądów określenie, czym jest *narodnost'* w radzieckiej ideologii, jest niezwykle trud-

ологии воспринимались как покушение на весь советский строй.

Определить, что такое народность в советской идеологии, из-за пестроты суждений нелегко. По мнению М. Лифшица, писатель выражал народность „вопреки” своему классовому происхождению. А. Фадеев народность Пушкина, Толстого, Горького видел в том, что этих писателей „создал народ”. Для Г. Гуковского народность – это „принципиальный демократизм”, для Г. Пospelова – „объективная общенациональная прогрессивность содержания”. С точки зрения А. Метченко, высшим проявлением народности является партийность („новая народность”), и т. д. Попытки соединить национальный и классовый элементы приводят в конце концов к категории, очень близкой фашистскому *volkisch*.

Толкование народности в послесталинское время несет на себе печать великодержавного национализма и прикрывается в первую очередь национальным, а не социальным флагом. В 1968 г. В. Чалмаев выдвинул проблему народности как русской национальности. Русской → почве в качестве идеала он противопоставил „гниющий” Запад, космополитическую Америку, призывая к борьбе с западной культурой, проникающей в Советскую Россию, во имя русского народного (национального) характера и русской души. Чалмаевские рассуждения нашли свое отражение в работах достоеведа Ю. Селезнева, доказывающего, что русская литература XIX в. создала „новый тип сознания”, отличающий ее от всей европейской традиции. По Селезеву, „русский Ренессанс” начинается в XIX в., и его основой является народность как тип русского самосознания. Продолжая славянофильскую традицию, он противопоставил западному индивидуализму русский коллективизм. XIX в. является для него победой народности, над буржуазным

ne. Zdaniem M. Lifszycy, artysta, często „na przekór” pochodzeniu klasowemu i własnym poglądom, jest wyrazicielem *narodnosti*. A. Fadiejew uznał *narodnost'* za naczelną kategorię estetyczną dlatego, iż wszyscy wielcy twórcy (Puszkina, L. Tolstoj, Gorki) „stworzeni zostali” przez *narod*. Dla G. Gukowskiego *narodnost'* to „pryncypialny demokratyzm”, dla G. Pospelowa – „obiektywna, ogólnonarodowa postępowość treści” w danej epoce historycznej. A. Mietczenko zaproponował nowy frazes, który zyskał sobie dużo większą popularność: „Najwyższym przejawem *narodnosti* jest partyjność” (czyli – dla niego – nowa *narodnost'*). Próby połączenia w jakiś sposób elementu klasowego z narodowym doprowadziły w końcu do kategorii bardzo bliskiej faszystowskiego *volkisch*.

Interpretacja *narodnosti* w okresie poststalinowskim nie uniknęła wpływu wielkomocarstwowego nacjonalizmu, zdecydowanie przeważał w niej element narodowy, a nie klasowy. W 1968 r. W. Czalmajew wysunął po raz kolejny problem *narodnosti* jako rosyjskości. Ideałem jawiła mu się „gleba” rosyjska (→ почва), którą przeciwstawił „gnijącemu”, mieszczańskiemu Zachodowi, „bezdusznej”, „kosmopolitycznej” Ameryce itd. Oburzyło go przenikanie zachodniej kultury „mieszczańskiej” do współczesnej Rosji radzieckiej i wystąpił z apologetyką charakteru narodowego, „duszy” i tradycji rdzennych rosyjskich. Koncepcje Czalmajewa rozwinął inny „słowianofil” – Jurij Selezniew. Starał się on udowodnić, iż dziewiętnastowieczna literatura rosyjska stworzyła „nowy typ świadomości”, wyróżniający kulturę rosyjską z całej tradycji europejskiej, „rosyjskie Odrodzenie” rozpoczyna się w XIX w., podstawą jego jest *narodnost'*, pełniąca w Rosji rolę tak ważną, jak humanizm w zachodnioeuropejskim Renesansie. Radziecki krytyk kontynuował tradycję słowianofilską, przeciwstawiając rosyjski kolektywizm zachodnioeuropejskiemu indywidualizmo-

эгоцентрическим гуманизмом, победой гоголевской России-тройки над буржуазным сознанием Наполеона-Чичикова.

Неслучайно проблема народности в одно и то же время остро встала в идеологии нацистской Германии и сталинской России. Тоталитаризм нуждался в МЫ, в монолитной массе, без какой-либо дифференциации. Однако если после войны западная эстетика отреклась от этой скомпрометировавшей себя категории или воспринимала ее лишь как один из незначительных элементов искусства (фольклорность), то советская мысль все берегла народность как „альфу и омегу эстетики нашего времени”.

„Перестройка” многое здесь не изменила. С точки зрения → **национал-большевизма** за народность ратовал П. Выходцев, объявляя себя защитником „подлинно народного искусства”, „национального характера, народности культуры”, „социалистической идеологии и нравственности”. С. Залыгин, говоря о „истинно народной литературе”, заявил, что он „тоже народ”. С националистической и антисемитской точки зрения решила приложить „пробный камень народности” к творчеству Пастернака, Мандельштама и Цветаевой Т. Глушкова. „Все дело именно в национальном содержательном аспекте русской эстетической теории народности” — пишет она, отказывая упомянутым „русскоязычным” поэтам в пресловутой народности и т. д.

Не отреклась от народности постсоветская мысль. Казалось бы, провал коммунизма дал возможность сосредоточить внимание на освобождении личности от произвола коллектива — от МЫ, облеченного в идеологемы общины, класса, религии, народа. В широком масштабе такое не происходит. „Пришло время вновь соединить православие и народность” — говорит священник А. Салтыков, не признавая, что, таким образом, он сводит

ви. В XIX в. в Росji *narodnost'* (как тип росyjskiej samoświadości) zwyciężyła — według niego — nad zachodnioeuropejskim, burżuazyjnym egocentrycznym humanizmem, Gogolowska „Rosja-trojka” nad burżuazyjną świadomością „Napoleona-Cziczikowa”.

Fakt, iż problem *narodnosti* pojawił się w tym samym czasie w ideologii faszystowskich Niemiec (*volkisch*) i stalinowskiej Rosji, nie był przypadkowy. Totalitaryzm potrzebował МЫ, monolitycznej masy, bez jakichkolwiek podziałów. O ile jednak po drugiej wojnie światowej estetyka zachodnia odrzuciła ostatecznie tę skompromitowaną kategorię lub traktowała ją jako element mało znaczący w sztuce (najczęściej jako ludowość), o tyle oficjalna myśl radziecka do końca chroniła *narodnost'* jako „alfę i omegę estetyki naszych czasów”.

Niewiele zmieniła tu „pieriestrojka”. Z punktu widzenia narodowego bolszewizmu (→ **национал-большевизм**) w obronie *narodnosti*, „prawdziwie narodowej sztuki”, „narodowego charakteru kultury” oraz „socjalistycznej ideologii i moralności” wystąpił P. Wychodцев. S. Zалыгин, mówiąc o „narodowości pisarza” i „prawdziwie narodowej literaturze”, orzekł, iż sam „też jest narodem”. T. Głuszkowa postanowiła przyłożyć „papierek lakmusowy narodowości” do twórczości B. Pasternaka, O. Mandelsztama i M. Cwietajewej z punktu widzenia nacjonalistycznego i antysemitckiego („Cały problem zawiera się właśnie w narodowym aspekcie treści rosyjskiej, estetycznej teorii narodowości”), negując *narodnost'* twórczości poetów „rosyjskojęzycznych” (czyli, jej zdaniem, nie-Rosjan).

Nie zrezygnowała z *narodnosti* również myśl postradziecka. Mimo iż upadek komunizmu umożliwił skupienie uwagi na wyzwoleniu jednostki spod panowania kolektywu МЫ (*obscziny*, klasy, państwa, religii, narodu), nadal toczy się walka o *narodnost'*. „Przyszedł czas, by znowu zjednoczyć православие i narodowość.

народность опять к своего рода „партийности”. За „идею народности” и против „процесса сдачи социалистического государства Западу” выступает Ю. Власов. Н. Лысенко утверждает, что, в отличие от самодержавия и православия, „народность обязательно сохранится как весьма важный компонент национальной идеологии будущего, что в наши дни синонимом идеологического понятия народность может быть только понятие общерусскость”. Не изменил названия Государственный академический русский народный оркестр им. Н. Осипова, не замечая тоталитарного характера отождествления государственности, академичности, русскости и народности. Защитники народности пока все еще выше достойного Я ставят единое Мы национального самосознания.

A. L.

Pomoże to w rozwiązaniu wielu ostrych problemów” – przekonuje duchowny A. Sałytkow, nie uświadamiając sobie, że ten sposób znowu sprowadza narodowość do swego rodzaju partyjności. W obronie *narodnosti* i przeciwko „procesowi podania państwa socjalistycznego Zachodowi” występuje Ju. Własow. W. Kuzniecowa pisze o „*narodnosti* i *abstrakcyjnych czełowiekach*”. M. Łysienko twierdzi, że w odróżnieniu od samoderżawia i православия „*narodnost*” pozostanie niezwykle ważnym składnikiem ideologii przyszłości, a synonimem ideologicznego pojęcia narodowości współcześnie może być tylko pojęcie wszechrosyjskości”. Nie zmienił nazwy *Gosudarstwiennyj akademicheskij russkij narodnyj orkiestr im. N. Osipowa*, nie zauważając totalitarnego charakteru utożsamienia państwowości, akademickości, rosyjskości i narodowości. Rosyjscy obrońcy *narodnosti* w swoich programach wciąż bardziej cenią My narodowej samoświadomości niż wolne, godne Ja.

A. L.

Народность официальная

Отождествление → народа и → народности с государством наиболее сильно отразилось в *Истории государства Российского* (1816–1824) → Н. Карамзина и в теории т. н. официальной народности, выразившейся в „триединой” формуле (1833) → С. Уварова: → православие, → самодержавие, народность. Последний член формулы не имеет ничего общего с → простым народом (как это кажется некоторым польским славистам). Здесь имеется в виду единонародное, еди-нонациональное государство, с которым, по замыслу Уварова, должны

Narodowość oficjalna

Państwowo-kulturowe rozumienie kategorii narodu (→ народ) i narodowości (→ народность) najdobitniejszy wyraz uzyskało w *Historii państwa rosyjskiego* (1816–1824) M. Karamzina (→ Н. Карамзин), a za jego kulminację należy uznać teorię tzw. oficjalnej narodowości, zawartej w „trójjedynnej” formule S. Uwarowa (→ С. Уваров) z 1833 r. – православие (→ православие), самодержавие (→ самодержавие), народность. Ostatni człon tej formuły nie oznacza ludowości (→ простой народ). Uwarow nie lud rosyjski miał na myśli, a jednorodne narodowe państwo, które